

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ В ІНКЛЮЗИВНОМУ КЛАСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Марія Дяченко,
докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри освіти та управління навчальним закладом,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя,
E-mail: m.d.dyachenko@gmail.com

У сучасних умовах дедалі активніше розвивається інклюзивна модель освіти, пов'язана з дотриманням прав людини загалом і дитини молодшого шкільного віку зокрема. Така модель ґрунтується на визнанні унікальності кожної особистості та прагненні забезпечити рівні можливості для всіх здобувачів освіти, незалежно від їхніх індивідуальних потреб, особливостей розвитку чи будь-яких інших відмінностей. Це – не просто адаптація освітнього середовища до потреб окремих учнів, а системна трансформація, спрямована на створення такого освітнього простору, в якому кожна дитина відчуває себе прийнятою, цінною та має змогу повноцінно розвиватися й реалізувати свій потенціал. Інклюзія в освіті передбачає усунення бар'єрів – як фізичних, так і психологічних – тих, що перешкоджають доступу до якісної освіти та участі в освітньому процесі.

Такий підхід передбачає не лише інтеграцію дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній простір, але й створення такого освітнього середовища, яке сприяє розвитку толерантності, взаєморозуміння та поваги до різноманітності серед усіх учасників освітнього процесу. Інклюзивна освіта виховує не тільки знання, а й емпатію, соціальну відповідальність та готовність до співпраці, що є вкрай важливим для формування гармонійного суспільства, відкриває широкі перспективи для формування більш справедливого та гуманного суспільства, де кожна дитина, незалежно від своїх особливостей, має право на якісну освіту та повноцінне життя.

Як зазначає І. Резніченко, в сучасному світі все більшого значення набуває різноманіття та інклюзія, тому формування толерантності у дітей стає одним із важливих завдань освіти. Особливо актуальним є це питання у молодшому шкільному віці, коли закладаються основи особистості та світогляду дитини. Традиційні методи навчання та виховання часто не враховують індивідуальні особливості та потреби всіх дітей, що може призводити до дискримінації та цькування учнів з особливими освітніми потребами. Це негативно впливає на їхню емоційну та соціальну адаптацію, а також на загальний процес навчання [3].

Формування толерантності в інклюзивному класі початкової школи має свої особливості, оскільки мова йде про дітей молодшого віку, які лише починають усвідомлювати світ навколо себе та взаємодіяти з різними людьми. У початковій школі діти – дуже сприйнятливі, адже саме в цей період закладаються основи світогляду, ставлення до інших, тому важливо змалку формувати розуміння того, що всі люди – різні, але рівні. Це допомагає запобігти появі упереджень та небажаних стереотипів. І акцент необхідно робити на унікальності кожної дитини, в інклюзивному класі особливо важливо підкреслювати індивідуальні особливості, сильні сторони та таланти кожного учня, незалежно від його освітніх потреб, що допомагає молодшим школярам бачити цінність у різноманітності, а не зосереджуватися на відмінностях у негативному сенсі. Наприклад, якщо дитина з ООП добре малює, то це варто виділяти й неодмінно показувати як її перевагу.

Теоретичні розмови про толерантність – менш ефективні, ніж практичний досвід, а спільна діяльність – ігри, проекти, творчі завдання – дозволяє дітям на власному досвіді відчути, що таке взаємодопомога, підтримка та розуміння. Взаємодія з однолітками з особливими освітніми потребами розвиває емпатію та вміння поставити себе на місце іншого.

Надзвичайно важливим є створення безпечного комфортного середовища, в умовах якого атмосфера в класі має бути такою, щоб кожна

дитина відчувала себе прийнятою, захищеною та цінною. Необхідно оперативно реагувати на будь-які прояви нетерпимості (висміювання, відторгнення), пояснювати їх неприйнятність та корегувати поведінку.

У контексті цієї теми доцільно зауважити на необхідності моделювання толерантної поведінки дорослими, оскільки вчителі, асистенти вчителя, батьки, які оточують дитину, є прикладом для наслідування, тобто їхня власна поведінка, ставлення до різноманітності, мова спілкування є ключовими у формуванні толерантності в учнів, отже в таких умовах відкритість, терпіння та повага до всіх дітей є запорукою успіху при толерантності учнів початкової школи до дітей з особливими освітніми потребами.

З огляду на актуальність упровадженні інноваційних технологій в освітній процес, важливим є використання ігрових та інтерактивних форм навчання, адже молодші школярі найкраще засвоюють інформацію через гру. Як відомо, рольові ігри, ситуативні завдання, читання казок та історій, які ілюструють приклади дружби, взаємодопомоги та прийняття відмінностей, допомагають у легкій та доступній формі донести принципи толерантності.

З метою формування толерантності учнів в інклюзивному класі не слід забувати й про навчання конструктивному вирішенню конфліктів, оскільки в дитячому колективі конфлікти – неминучі. Важливо навчити дітей вирішувати їх мирним шляхом, шукати компроміси, вислуховувати один одного, це допомагає формувати взаємоповагу та вміння домовлятися.

Потрібно намагатися залучати батьків до освітнього процесу, адже вони є важливими партнерами у формуванні толерантності, тому проведення спільних заходів, батьківські збори, індивідуальні консультації допомагають узгодити підходи до виховання та створити єдине підтримуюче середовище для дитини як у школі, так і вдома.

Загалом, формування толерантності молодших школярів в інклюзивному класі – це не одноразова акція, а безперервний процес, що вимагає терпіння, креативності та щирого бажання створити суспільство, де кожна людина відчуває себе цінною і прийнятою.

На думку Л. Іскри, негативне ставлення до появи в класі дитини з особливими потребами висловлюють до 60 % батьків нормотипових дітей. Тому з батьками таких учнів необхідно проводити цілеспрямовану роботу, роз'яснювати їм важливість виховання в дітей толерантності й культури міжособистісного спілкування. При цьому сам педагог має бути прикладом толерантного й поважного ставлення до інших, показувати позитивний зразок гуманної взаємодії з родиною [1].

Варто зазначити, що саме ефективні комплексні, інтерактивні методики, що враховують вікові особливості молодших школярів, втілюють в життя принципи формування толерантності до дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі початкової школи:

Так, наприклад, як стверджує О. Максимова, у процесі формування толерантності учнів в інклюзивному класі початкової школі значну роль відіграє казка, що має великий виховний потенціал, є гарним помічником у формуванні основ спілкування і поведінки, оскільки розвиває дитячу особистість, особливо мовлення та уяву, знімає страхи і тривоги. Вона ненав'язливо і доступно розкриває перед малечею мораль нашого суспільства, вводить у світ взаємин і ставлень до однолітків, до молодших та старших людей, формує систему цінностей. Поведінку позитивних казкових персонажів діти прагнуть наслідувати, бути схожими на них за певними рисами. Дослідниця підкреслює, що під впливом казок формуються лінії поведінки молодших школярів у реальному світі [2].

Серед ефективних методик формування толерантності молодших школярів в інклюзивному класі можна виокремити такі, як:

1) ігрові технології та інтерактивні вправи:

– сюжетно-рольові ігри («Ми – одна команда», «Допоможи другу», «Клас без бар'єрів»), що дають змогу дітям «приміряти» на себе різні ролі, вчитися взаємодіяти, допомагати один одному та розуміти потреби інших;

– ігри-квести (організація квестів, де для досягнення мети потрібно співпрацювати всім учасникам, незалежно від їхніх можливостей: наприклад, одне завдання може бути доступним для дитини з порушенням зору (розпізнавання за запахом), інше – для дитини з руховими порушеннями (керування голосовими командами), що підкреслює внесок кожного учня в загальну справу);

– вправа «Незрячий поводитир» (діти об'єднуються в пари, один – зав'язує очі, інший – веде його по класу, описуючи предмети, потім змінюються ролями, це допомагає відчувати світ людини з порушенням зору та розвиває довіру та відповідальність);

– вправа «Що мені подобається в тобі»: кожен учень по черзі називає позитивні якості іншого (можна передавати м'ячик або іграшку), особливу увагу слід приділяти позитивним якостям дітей з ООП;

– «коло толерантності» (діти сідають у коло, передають один одному символічний предмет, наприклад, маленьку подушечку-сердечко чи м'яку іграшку сонечко) і говорять одне добре слово про сусіда або про будь-кого в класі, звертаючи увагу на те, що всі – різні, але водночас усі – цінні;

2) читання та обговорення художніх творів дітьми:

– казки та оповідання (використання дитячої літератури, що висвітлює теми різноманітності, дружби, прийняття, взаємодопомоги: наприклад, казки, де головний герой має особливості, але завдяки їм або попри них, досягає успіху чи знаходить друзів);

– обговорення (після читання важливо проводити бесіди, ставити навідні запитання на кшталт: «Що відчував герой?», «А як би ви вчинили на його місці?», «Чому важливо допомагати іншим?» – все це сприяє розвитку емпатії та критичного мислення);

3) арт-терапія та творча діяльність:

- спільні проекти молодших школярів (створення колективних малюнків, аплікацій, скульптур, де кожна дитина, незалежно від її здібностей, може зробити свій внесок – це допомагає відчувати себе частиною цілого і побачити цінність внеску кожного;

- малювання «Мій особливий друг» (діти малюють своїх друзів, звертаючи увагу на їхні унікальні риси, можна попросити зобразити не лише зовнішність, а й те, що робить цю людину особливою);

- музичні й танцювальні заняття (спільні музичні ігри, рухливі заняття, в яких усі діти беруть участь на рівних, знаходячи свій спосіб вираження);

4) етичні бесіди та дискусії:

- «уроки доброти» та «уроки толерантності» (цілеспрямовані заняття, під час яких обговорюються поняття «добро», «справедливість», «повага», «прийняття», «особливі освітні потреби» в доступній для дітей формі;

- ситуаційні вправи (розбір конкретних ситуацій, що виникають у класі чи школі, та пошук конструктивних рішень – наприклад: «Що робити, якщо твій однокласник з ООП не може дістати книжку з полиці?», «Як запросити в гру дитину, яка не може швидко бігати?»);

5) метод особистого прикладу вчителя та дорослих:

- моделювання поведінки (вчитель демонструє повагу, терпіння та відкритість у спілкуванні з усіма учнями, особливо з дітьми з ООП);

- спільна діяльність дорослих (якщо асистент вчителя та вчитель взаємодіють злагоджено, з повагою та підтримкою, – це слугує потужним прикладом для дітей);

- залучення батьків (проведення спільних заходів для дітей та батьків (свята, екскурсії), де батьки також демонструють толерантне ставлення);

6) використання інклюзивних освітніх ресурсів:

- мультфільми та відеоролики (перегляд коротких анімаційних фільмів, які показують життя дітей з різними особливостями та важливість дружби);

- спеціальні ігри та додатки (деякі освітні програми та ігри розроблені для розвитку емпатії та розуміння різноманітності);

7) проєктна діяльність молодших школярів:

- проєкт «Різні, але рівні» (учні збирають інформацію про різні види інвалідності, видатних людей з ООП, створюють презентації, малюнки, постери – це допомагає розвіяти міфи та стереотипи);

- проєкт «Дерево дружби» (кожна дитина на окремому листочку пише або малює, що для неї означає дружба, і прикріплює його до «дерева»).

У процесі впровадження цих методик формування толерантності учнів необхідно дотримуватися таких принципів: а) систематичності, оскільки формування толерантності – це не одноразова акція, а постійна робота; б) індивідуалізації (методики мають бути адаптовані до віку, інтересів та рівня розвитку конкретних учнів); в) позитивного підкріплення, адже заохочення та похвала за прояви толерантної поведінки є дуже важливими; г) тісної співпраці з батьками (пояснення батькам цінності інклюзії та їхньої активної участі в процесі виховання толерантності).

Успішність процесу формування толерантності учнів значною мірою залежить від створення певних педагогічних умов, які сприятимуть розвитку прийняття, взаємоповаги та емпатії серед учнів. Серед них ми виокремлюємо, передусім, створення безпечного, толерантного розвивально-виховного середовища в інклюзивному класі; по-друге – організація роботи з батьками учнів класу щодо виховання толерантності до дітей з особливими освітніми потребами; по-третє, організація активної взаємодії та співпраці учнів у спільній діяльності; по-четверте, компетентність педагогів у питаннях інклюзивної освіти та формування толерантності учнів в інклюзивному класі.

Створення цих педагогічних умов не лише сприяє формуванню толерантності, а й закладає міцний фундамент для успішної соціалізації всіх учнів, готуючи їх до життя у різноманітному суспільстві.

Отже, формування толерантності в інклюзивному класі початкової школи є не просто бажаною практикою, а життєво необхідною складовою сучасної освіти, що закладає фундамент для розвитку гармонійних громадян та сталого суспільства. Сучасна українська освіта, втілена в концепції НУШ, акцентує увагу на формуванні компетентностей особистості XXI століття, серед яких ключове місце займають соціальні та громадянські компетентності. Толерантність є невід'ємною частиною цих компетентностей, оскільки вона виховує відповідальних, активних та свідомих громадян, здатних жити в демократичному суспільстві, де поважаються права кожної людини. Формування толерантності в початковій школі закладає основи для доброзичливого ставлення до всіх, незалежно від їхніх особливостей, адже в молодшому шкільному віці діти навчаються бачити в кожній людині цінну особистість, а не об'єкт для глузувань чи агресії і це створює безпечне, комфортне освітнє середовище, де знижується ризик виникнення конфліктів та проявів насильства. Дітям необхідно бути готовими до життя в сучасному різноманітному світі, а навчання в інклюзивному класі, де активно формується толерантність, є чудовою підготовкою до цього.

Список використаних джерел:

1. Іскра Л. В. Організаційно-педагогічні умови формування толерантного ставлення молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами. *Науковий огляд*. 2020. № 72. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/2191> (дата звернення: 02.05.25).

2. Максимова О. О. Виховання міжособистісної толерантності у дітей засобами казок В. Сухомлинського. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2017. (5 (91)). С. 62–66.
3. Резніченко І. Г. Формування інклюзивного середовища в початковій школі: виховання толерантності у молодих школярів. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/17754/%d0%a0%d0%b5%d0%b7%d0%bd%d1%96%d1%87%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%2b%d0%86.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 16.04.2025).